

Ігор КОЛЯДА.
МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ
КОМБІНОВАНОГО УРОКУ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ:
«МОНГОЛЬСЬКА НАВАЛА НА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ»
(Історія України, 7 клас)

Ірина БОНДАРУК.
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ УРОКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ (9 кл.)

Ігор КОЛЯДА,
доктор історичних наук, професор
(м. Київ)

МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ КОМБІНОВАНОГО УРОКУ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ: «МОНГОЛЬСЬКА НАВАЛА НА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ» (Історія України, 7 клас)

Тема : Монгольська навала на українські землі.

Мета:

Навчальна — сформувати в учнів уявлення про монголо-татар та їхню навалу на українські землі; прослідкувати основні напрямки походів завойовників на руські землі та місця головних битв; проаналізувати причини перемог монголо-татар; показати велич і трагедію оборони Києва від завойовників; охарактеризувати залежність Русі від Золотої Орди, а також вплив монгольських завойовників на соціально-економічний розвиток українських земель; ознайомити з термінами та поняттями: «монголо-татари», «улус», «баскак», «золотоординське ярмо».

Розвиваюча — працювати з текстом підручника: самостійно опрацьовувати, удосконалити навички аналізувати та систематизувати інформацію, робити висновки на основі отриманих фактів, складати хронологічні та тематичні таблиці, схеми; працювати з історичними джерелами, настінною картою, історичним атласом та контурними картами; вміння аналізувати історичні події та факти; розкривати зміст історичних понять, оцінювати діяльність історичних осіб.

Виховна — виховувати почуття любові до Батьківщини і готовність захищати її в тяжку годину; інтерес до предмету; толерантність, пошану до рідної історії на основі особистого усвідомлення історичного досвіду.

Тип уроку: комбінований урок.

Навчально-методичне забезпечення:

1. Смолій В. А., Степанков В. С. Історія України: Підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів. — К.: Генеза, 2007. — 224 с.
2. Мокрогуз О. П., Єрмоленко А. О. Історія України. 7 клас: Розробки уроків. — Х.: Вид-во «Ранок», 2011. — 320 с.
3. Подобед О. А. Історія України. 7—8 класи: Збірник завдань. — Х.: Вид-во «Ранок», 2009. — 160 с.
4. Марченко О. С., Скірда І. М. Історія України. 7 клас: Матеріали до уроків. — Х.: Вид-во «Ранок», 2007. — 144 с.
5. Гісем О. В., Мартинюк О. О., Ісаєв Д. В. Контурні карти до Атласу з історії України 7 клас. — Київ: Інститут передових технологій, 2009. — 15 с.
6. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Атлас з історії України 7 клас. — Київ: Інститут передових технологій, 2010. — 16 с.
7. Портрети Чингісхана, Батия; ілюстрації монголо-татарського воїна та озброєння завойовників, оборона Києва.
8. Робочі зошити.

Основні поняття і терміни:

монголо-татари — монгольські племена, які мешкали на території Монголії і Північно-Східного Китаю
улус — назва удільних володінь нащадків Чингісхана.

баскак — намісник хана Золотої Орди в підвладних країнах, котрий проводив облік населення і збирання данини.

Золотоординське ярмо — влада монгольських феодалів, встановлена на загарбаних територіях інших держав, у тому числі і східнослов'янських князівств, XIII — XV ст.

ХІД УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ.

II. ПЕРЕВІРКА ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ ПО
ТЕМІ «ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА ЗА КНЯ-
ЗЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО»

Індивідуальна робота.

Картка № 1.

(прізвище та ім'я)

1. Назвіть ім'я князя, за правління якого Галицько-Волинське князівство зазнало найбільшого розквіту.

2. Чи правильне твердження: у битві під Ярославом (1245 р.) з військом Ростислава Михайловича (чернігівського князя) Угорщини, Польщі й частини боярства Данило і Василько здобули перемогу?

- А) Так;
- Б) Ні.

3. Скільки років тривали князівські міжусобиці, після смерті Романа Мстиславовича?

- А) 20 років;
- Б) 30 років;
- В) 40 років;
- Г) 50 років.

4. В якому році Данило Галицький переміг німецький орден під Дорогочином?

- А) 1236 рік;
- Б) 1237 рік;
- В) 1238 рік;
- Г) 1239 рік.

5. В якому місті в 1253 році відбулася коронація Данила «Королем Русі»?

- А) Холм;
- Б) Галич;
- В) Дорогочин;
- Г) Львів.

6. Розташуйте події в хронологічній послідовності:

- А) Битва під Дорогочином.
- Б) Створення Галицько-Волинського князівства.
- В) Пеша згадка про місто Львів.
- Г) Помер Данило Галицький.

Картка № 2

(прізвище та ім'я)

1. Яке місто заснував Данило Галицький на честь одного з своїх синів?

2. Чи правильне твердження: у битві під Дорогочином (1238 р.) з військом Добжинського ордену хрестоносців Данило і Василько зазнали поразки?

- А) Так;
- Б) Ні.

3. Під гнітом яких завойовників в 40-х роках XIII ст. опинилися землі Русі?

- А) татаро-монголи;
- Б) половці;
- В) печеніги;
- Г) гуни.

4. В якому році відбулася коронація Данила Галицького?

- А) 1252 рік;
- Б) 1253 рік;
- В) 1254 рік;
- Г) 1255 рік.

5. Які держави у 1214 році поділили між собою Галицько-Волинську державу?

- А) Угорщина і Польща;
- Б) Московія і Польща;
- В) Туреччина і Польща;
- Г) Угорщина і Туреччина.

6. Розташуйте події в хронологічній послідовності:

- А) Битва під Ярославом.
- Б) Створення Галицько-Волинського князівства.
- В) Пеша згадка про місто Львів.
- Г) Помер Данило Галицький.

Групова робота.

Клас ділиться на 2 групи, кожна з яких складає свій варіант розповіді «Внутрішня та зовнішня політика Данила Галицького».

Фронтальну роботу вчитель організовує у формі репродуктивної бесіди:

1) Поясніть, чому період після смерті Романа Мстиславича дістав назву «боярська смута».

2) Які держави в 1214 році розділили між собою Галицько-Волинське князівство?

3) Які землі дісталися у володіння Данилу і Василькові?

4) В якому році відбулася Ярославська битва?

5) Хто був учасником битви і які результати битви.

6) В якому році відбулася коронація Данила Романовича?

7) Чому Данило Галицький вирішив прийняти корону від папи Інокентія IV?

8) Чому князю Данилові не вдалося домогтися незалежності від Золотої Орди?

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

Розповідь вчителя.

— Саме тоді, коли Київська Русь зазнавала політичної роздробленості, зі Сходу на Руську землю насувалася нова небезпека. В історичній літературі ці завойовники отримали назву «татаро-монголів».

Хто такі монголо-татари? Звідки вони прийшли на українські землі і яке лихо принесли із собою? На ці запитання ми спробуємо відповісти на сьогоднішньому уроці. Отже, тема нашого уроку: «Монгольська навала на українські землі».

Вступна бесіда, що супроводжується демонструванням портрету Чингізхана.

Чингізхан. 1155—1227 рр.

1. *Що вам відомо про монголо-татар?* (Монгольські племена, які мешкали на території Монголії і Північно-Східного Китаю.)

2. *Які країни їм вдалося завоювати на початку XII ст.? Як ви вважаєте, чому?* (Південний Сибір, Північний Китай, Середню Азію й Закавказзя.)

3. *Хто такий Чингісхан? Що ви про нього знаєте?* (Геніальний полководець Темуджин, котрого в 1206 р. на з'їзді знаті обрано Чингісханом, тобто Володарем володарів. Він запровадив жорстку систему централізованого управління, писемне діловодство, єдине законодавство, створив надзвичайне боєздатну й рухливу армію, що трималася на жорсткій дисципліні й мала прекрасне озброєння.)

IV. ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ.

1. Битва на річці Калка.

Сюжетна розповідь.

У XIII столітті Київська Русь переживала період політичної роздробленості. Центральній владі було завдано сильного удару після руйнування Києва військами володимиро-суздальського князя Андрія Боголюбського у 1169 році і смоленського князя Рюрика Ростиславича у 1203 році. Колишні північно-східні удільні князівства фактично перетворилися на самоврядні держави. Втративши роль політичного центру країни, Київ залишався релігійно-символічною столицею Русі.

У той самий час у Східній Азії набирала сили нова держава — Монгольська імперія, створена талановитим полководцем Чингісханом. У 1219 році монголи вступили у війну з половцями, які дали притулок давнішнім ворогам монголів — меркітам.

Монгольська армія під керівництвом Джебе і Субедея мусила вдарити по половцях з причорноморських степів.

У 1222 році західні сили монголів рушили до Кавказу, вторглися у Грузію і завоювали її. Проте в районі річки Терек їх спинило чисельно переважаюче військо половців, косогів та аланів. Джебе і Субедей удали, що воювати не збираються і уклали з головами цих племен мир. Але коли половецькі загони повернулися у чорноморські степи, монголи вдарили у спину. У вирішальній битві на Дону монгольська армія розгромила основні сили половців і на початку 1223 року вторглася до Криму, де захопила Сурож. Після цього Джебе і Субедей знову повернули у степ, відкинувши на правий берег Дніпра сили половців. Останні потікали на Русь прохати допомоги. Руський літописець так описує цю подію:

«У той же рік прийшла нечувана рать: безбожні моавитяни, прозвані татарами, прийшли на землю Половецьку, і половці стали супроти них. Але навіть хан Юрій Кончакович, що був найбільший між усіх половців, не зміг вистояти перед ними. І побіг він до ріки Дніпра, і многі половці побиті були. А татари, вернувшись, пішли у вежі свої. І прибігло

половців багато в Руську землю, і говорили вони руським князям: «Якщо ви не допоможете нам, — то ми нині порубані були, а ви завтра порубані будете». І була рада всіх князів у городі Києві, і нарадись вони так: «Лучче б нам зустріти їх на чужій землі, аніж на своїй».

Після княжої наради у Києві, галицький князь і зять половецького хана Котяна Мстислав Мстиславич, який був прозваний за свої подвиги Удатним, переконав старших Київської і Чернігівської землі виступити разом проти монголів — «татар». Деякі знатні половці на знак подяки русинам прийняли християнську віру. У похід підготувалися переважно південні і центральні князівства Русі. Місцем збору була обрано правий берег Дніпра біля острова Хортиця. Руські війська рушили до нього в квітні 1223 року, де об'єдналися із половецькими і галицькими силами

Біля Заруба до руських князів прибули монгольські послы, пропонуючи їм союз проти половців:

«Це чули ми, що ви йдете проти нас, послухавши половців; а ми вашої землі не чіпали, ні міст ваших, ні сіл ваших, ні на вас прийшли, але за волею Божею на холопів і конюхів своїх поганих половців; а ви візьміть з нами мир; коли (половці) тікатимуть до вас, бийте їх звідти, а товари забирайте собі; ми ж бо чули, що і вам вони зробили багато зла; ми їх і за це б'ємо».

Однак князі відмовили послам і на вимогу половців вбили їх за підозрами у шпигунстві. Довіряти монголам русини не мали підстав, оскільки знали про віроломне порушення ними договору з половцями на річці Терек 1222 року. З іншого боку, за монгольськими законами — Великою Ясою — вбивство посла було гріхом, що закликав помсту до Неба, тому війна з Руссю, яка початково не входила у плани Монгольської імперії, стала неминучою. За декілька днів Субедей і Джебе вислали нове посольство, яке оголосило руським князям війну:

«Ви послухали половців, а послів наших перебили; йдете проти нас, то йдіть; ми вас не чіпали, хай усім Бог (суддя)».

Вчитель використовує аналітичний опис, що супроводжується демонструванням ілюстрації озброєння монгольського воїна, щоб сформулювати в учнів уявлення про монгольських воїнів та їхнє озброєння. Учні розглядають ілюстрації, запропоновані вчителем та у підручнику (Смолій В. А., Степанков В. С., ст. 127).

Військово-адміністративна структура Орди будувалася за принципом формування війська, зберігаючи родові зв'язки. Військо ділилося на десятки, сотні, тисячі. Десять тисяч воїнів становили тумен або темряву. Все чоловіче населення, а при необхідності і частина жіночого, являло собою військо, що складалося з добре підготовлених кінних воїнів, з високим рівнем дисципліни воїн мав у підрозділах, яка підтримувалася круговою порукою: якщо один з воїнів виявляв боягузтво, вбивали весь десяток, до якого він належав.

Для свого часу монголи були чудово озброєні.

Кожен воїн мав:

1. Панцир з дерев'яними щитками, які були призначені для захисту тих частин тіла, що не захищалися панциром: ніги — від голеностопа до коліна, руки — від кисті до ліктя, а також місця, що потребують посиленого захисту — груди і плечі.

2. Залізний чи мідний шолом, що захищав голову і шию від поранень.

3. Неодмінною приналежністю татаро-монгольського воїна в поході був також суконний плащ. По крою він нагадував звичайний халат, але не мав підкладки. Ззаду від талії майже до низу у нього йшов розріз, а передня пола зверху доходила тільки до талії, цим він був зручний для воїна тим, що, не злазячи з коня, він міг, підвернувши поли плаща, добре сховатися від дощу і вітру.

4. Воїн був взутий в чоботи, конструкція яких була пристосована для їзди в жорсткому сидлі при швидкому пересуванню стрибками, стоячи в упорі на стремена. Їх шили з шкіри, сукна або замші, а складалися вони з прямої халяви, товстої підошви з повстяної прокладкою і жорсткого, загнутого вгору носка. У зимовий час на них надягали хутряні унти.

5. Лук що зберігався в похідному стані в чохлі для кращого збереження зброї, адже зброєю монгольські воїни ніколи не губили і не залишали на полі бою; в разі смерті вона переходила у спадок або її розподіляли між собою побратими.

6. Берестяний сагайдак, в якому, крім стріл (плоскими, рідше трьохгранними і чотиригранними наконечниками), зберігався і напилек для їх наточування, для того, щоб воїн в будь-який час міг превести стріли в бойову готовність.

7. Шаблі (іноді замінялися мечем), слабко вигнуті сталеві смуги з коротким вістрям і вузьким кінцем, довжиною близько 1 м і шириною 3,0—3,5 см. Зовні вони мало чим відрізняються від звичайних мечів, хіба що тільки однолезвийним клинком, що, мабуть, і послужило приводом середньовічним авторам назвати їх «дещо кривими мечами» при характеристиці озброєння монголів. Шабля була досить потужною зброєю в руках умілого вершника, через її легкість, рухи воїна були швидкими.

8. Бойовий кінь, що покривався шкурами, які захищали скакуна від стріл і зброї противника.

9. Залізна булава, бойова сокира, а також спис, ніж, який зберігався за халявою чобота або в піхвах, шило, кресало («хете»), волосяна мотузка, пута для коня, скребло, намет або верхня частина юрти, одна на декілька чоловік, голка, нитки і батіг — все це призначалося для того, щоб воїн міг протягом тривалого часу перебувати у військовому поході і вести як активні бойові дії, так і задовольняти свої потреби у їжі, теплі, одязі, сну.

Вчитель організовує роботу з підручником, використовуючи самостійне читання пункту параграфа

Битва 1223 р. на Калці.

«Перший похід монголів на Русь» і заповнення схеми «Битва на річці Калка» для з'ясування перебігу та результату битви.

Загальна чисельність війська складала 50—60 тис. вояків. 23 травня 1223 р. союзники вирушили в похід. 31 травня їхні передові полки підійшли до правого берега р. Калки (сучасна назва Кальчик, притока р. Кальміусу), де стояла ворожа сторожа. Після сутички вона відступила на лівий берег.

Без узгодження плану дій з великим князем торчеський князь Мстислав Удатний наказав частині полків переправлятися через річку. Його підтримали половці. У той час як Мстислав Романович розташувався табором на пагорбі правого берега Калки, на лівому зав'язалася битва з передовими силами монголів. Останні почали відступати, заманюючи супротивника під удар своїх основних сил. Вів виявився страшним за силою. Втеча половців внесла сум'яття в лави руських воїнів, котрі, зазнаючи великих утрат, також залишили поле бою. Мстислав Романович не надав розгромленим полкам допомоги. Монголи розділилися: одна частина переслідувала втікачів,

Битва на річці Калка
31 травня 1223 рік

Учасники
Монгольське військо
очолюване Джебей
Субедеєм.

Учасники
Руські князі:
Мстислав Романо-
вич, Мстислав
Удатний, половець-
кий хан Котян

Результат
Поразка руських князів. Цей бій засвідчив перевагу східноазійських військових традицій над середньовічними європейськими — єдиноначалля над колегіальним командуванням, колективної дисципліни над індивідуальним героїзмом, вишкolenиx лучників над важкою кавалерією і піхотою.

Для Русі ж бій на Калці обернувся катастрофою, «якої ото не бувало ніколи». Історичний центр країни — південні і центральні руські землі втратили своїх володарів і військо. За п'ятнадцять років до початку монгольського нашествия на Русь ці території так і не змогли відновити свого потенціалу. Замість них зростає роль північно-східного Володимиро-Суздальського князівства, яке не брало участі у битві на Калці та зберегло свої кадри для розвитку власної держави, а також західного Галицько-Волинського князівства, майбутній правитель якого Данило Романович, один із небагатьох уцілілих учасників бою, зміг об'єднати ослаблену південну Русь зі стольним градом Києвом під своєю рукою перед початком монгольського вторгнення

інша оточила табір великого князя. Його штурм тривав три доби. Обложені мужньо захищалися, і Субедей запропонував за викуп відпустити руське військо. Мстислав Романович погодився. Але монголи слова не дотримали. Коли обложені вийшли з табору, вони атакували їх і майже всіх вирізали. Трьох захоплених князів поклали під дерев'яний настил, на якому бенкетували. Втрати руського війська були жахливими: додому повернувся лише кожен десятий воїн.

Запропонований варіант схеми (див наступну стор.).

Первісне закріплення **вчитель** здійснює шляхом репродуктивної бесіди.

1. Яким було озброєння монголо-татарського воїна?

2. В якому році відбулася битва на річці Калка?

3. Хто брав участь у цій битві.

Батий 1201—1255 рр.

4. Визначте причини поразки військових дружин руських князів та їхніх союзників.

2. Похід Батия на Русь.

Військові походи хана Батия вчитель подає у вигляді характеристики, для з'ясування становища руських земель після вторгнення монгольської армії.

Військова діяльність:

— У 1237—1238 роках війська Батия, у складі яких були зокрема бродники, слов'яни-степовики з степів сучасної Східної України і Пониззя Дніпра, захопили Волзьку Булгарію.

— У 1238 році Батий здійснив завоювання земель руських князів: Рязанського та Володимировського князівств, зруйнувавши стару Рязань, Пронськ, Суздаль, Володимир на Клязьмі та Козельськ, що не хотіли підкорятися хану.

— У 1239 роках монголи поборолі безпосередньо й Русь, узявши Переяслав і Чернігів.

— У грудні 1240 року Батий оволодів Києвом.

— У 1241 році, пройшовши через руські Галичину і Волинь, його військо вторглося до Польщі, Угорщини і Далмації. Проте ослаблені тривалою боротьбою з руськими князівствами, монголи зазнали низку поразок у Чехії та Угорщині і 1242 року повернулися до берегів Волги.

Наслідки діяльності:

— Виникла велика (монгольська) багатонаціональна держава — Золота Орда зі столицею Сарай-Бату (Палац Батия), що була автономним державним утворенням у складі Монгольської імперії.

— Батий брав участь у державному перевороті в монгольській імперії, під час якого великим ханом імперії став Мунке.

Робота з картою.

Розгляньте карту «Монгольська навала на Українські землі» ти відшукайте на ній:

1) Шлях, яким рухалося військо Батия під час свого наступу на руські землі.

2) Міста, що найбільш постраждали від монгольської навали.

Розповідь вчителя.

Одними з таких міст, які зазнали спустошень, були Чернігів та Переяслав. Місцеві князі не зважали на грізну небезпеку. Їх нічого не навчили ні трагедія на Калці, ні розгром руських князівств. Узимку 1239 р. монголи ввірвалися в Переяславське князівство, перетворивши його на купу руїн. Восени монгольське військо вторглося в Чернігівське князівстві і захопили його, спаливши і зруйнувавши багато міст князівства. У грудні завойовники вчинили похід на Крим і захопили його.

Вчитель організовує роботу з підручником використовуючи самостійне читання пункту параграфа «Перший похід монголів на Русь» і підготувати відповідь на запитання. (Смолій В.А., Степанков В.С. ст. 125—126).

Узимку 1239 р. монголи ввірвалися в Переяславське князівство. Змітаючи все на своєму шляху, вони прямували до Переяслава, який мав міцні укріплення, у тому числі й кам'яні. Місто з трьох боків оточували річки Трубіж й Альта, а з четвертого — глибокий рів. Очолив оборону, вочевидь, місцевий єпископ. Городяни відчайдушно захищалися, але 3 березня місто впало. Ворог перетворив його на купу руїн. Були знищені й інші міста.

Восени монгольське військо вторглося в Чернігівське князівстві й підійшло до Чернігова, який був добре укріпленою фортецею. Ворог вдався до облоги. На допомогу городянам з'явився князь Мстислав Глібович. Під стінами міста відбувся бій, у якому князівська дружина зазнала розгрому. Князь і незначна кількість воїнів урятувалися втечею. 18 жовтня монголи ввірвалися до міста, яке доценту спалили. Потім подалися на схід, зруйнували Глухів, Путивль, Мир, Рильськ та інші міста. Відійшовши у степ, вони в грудні вчинили похід на Крим і завоювали його.

Запитання:

Що ви знаєте про боротьбу населення Переяславського й Чернігівського князівства?

3. Оборона Києва від монголо-татар.

Розповідь вчителя.

З весни 1240 р. монголо-татари наближались до Києва, і кияни під проводом залишеного Данилом Романовичем воєводи Дмитра розпочали підготовку до відбиття можливого нападу монгольських завойовників. Упродовж літа Батий збирав військо, чисельності якого сягнула близько 200 тис. осіб. У другій половині серпня завойовники почали наступ на столицю, знищуючи на своєму шляху міста-фортеці, що прикривали Київ: Вітичів, Васильків, Білгород та інші. 5 вересня Батий підійшов до Києва. Розпочалася його оборона, яка мала два періоди: перший — від 5 ве-

ресня до 19 листопада, коли залога й міщани відбивали ворожі приступи; другий — від 20 листопада до 6 грудня, коли бої йшли в самому граді.

Вчитель організовує роботу з над уривком з художнього твору використовуючи коментоване читання уривку з роману Р. П. Іванченко «Золоті стремена» для того, щоб показати велич і трагедію оборони Києва від завойовників. Перевірку **вчитель** здійснює шляхом постановки дидактичних запитань.

«...Літи 1240-го Батиєва орда обсіла стольний град Київ «у силі тяжкій, многом множеством сили своєї», — записав літописець.

«Кияни знову взялися за зброю. День і ніч чатували на стінах, відбивали приступи стрілами, мечами, списами, ратищами, сокирами, камінням, гарячим варом. Воєвода Дмитро не раз виводив через Лядські ворота в Хрещатий яр свою невелику рать, яка хоч ненадовго відтискувала оскаженілих войовників од стін.

Одного разу вої Дмитра привели із собою бранця. Ординець сказав, що ім'я його Говрул. Що хан Бату, онук великого Чингізхана, привів під Київ усю свою орду. Що нараховує вона сто сорок тисяч і що на жоден град не кидав він стільки сил... І що краще киянам віддатися на милість хана.

На узвишші за Жидівськими воротами стояв шовковий намет великого войовника, який дістався ханові Бату від свого діда Чингізхана...

Бату оглядав неприступний Ярославів вал, щось гортанно кричав і різко викидав руку вперед.

... І тоді піднімалася нова хвиля шаленого приступу: ординці дряпалися на стіни Києва, випускали на його захисників дощ стріл з отруєними наконечниками, довбали ворота, перекидали через мурі запалені смолоскипи... Минуло десять тижнів і один день. Тепер хан Бату велів перекинути до полудневих Лядських воріт стінобитні машини. Вони розсипали в порох кам'яниці, муровані укріплення й вежі від Пекіна до Бухари. Гатили вони в укріплення Києва-града, доки не проломили проходу в стіні. Саранчею влетіли в пролом дикі ординці і зайняли град Ярослава. Але оборонці щитами й грудьми перетнuli їм шлях і відтіснили за вал. На внутрішніх валах, якими був обнесений дитинець Володимирова града, оборонці Києва зайняли останній рубіж...

Минуло ще два дні. Пороки проломили стіну стародавнього валу біля цих воріт. Ооскаженілою, сліпою у своїй злобі, охмелілою від удачі лавиною втискувалася тьма ординська в твердиню землі руської...».

Запитання:

1. Які події описані в творі?
2. В якому році відбулася ця подія?
3. Хто керував обороною Києва?
4. Поміркуйте, чому Батию не вдалося відразу захопити Київ?
5. Як ви оцінюєте дії захисників міста?

Розповідь вчителя.

Останній оборонний рубіж був розташований біля Десятинної церкви. 6 грудня монголи прорвали укріплення в районі Софійських воріт. Під час бою, який

93 доби тривала оборона Києва. Монгольські і руські втрати були величезними. Це була одна з найдраматичніших оборонних битв історії людства

не затихав, у Десятинній церкві зібралося дуже багато жінок, дітей, старих. Її стіни не витримали і завалилися, ховаючи людей під уламками. До ворожих рук потрапив поранений Дмитро, котрому за мужність подарували життя.

Про винятково запеклий характер боротьби свідчать масштаби руйнувань столиці і втрат населення. Так, до штурму в Київ налічувалося 9 тис. дворів, понад 40 монументальних споруд, 50 тис. мешканців. Після нього залишилось 200 дворів і близько 1 тис. жителів.

Захист Києва, що тривав 93 доби, є символом волелюбності і незламності духу руського народу. Це одна з найбільших оборонних битв середньовічної Європи.

4. Золотоординське ярмо.

Розповідь вчителя.

Монголи наступали на захід широким фронтом, аби охопити якомога більшу територію. Жителі міст і містечок зустрічали їх зі зброєю в руках. Розлючені масовим спротивом, вороги безжалюно знищували міське населення. Полягли в боротьбі городяни Ізяслава, Кам'янця на р. Случі, мешканці інших поселень, м. Володимира. Галич унів після триденного спро-

тиву. Страшного погрому зазнали й інші міста. Вцілів міцно укріплений Холм.

Монгольська навала остаточно знекровила Київську Русь. Завойовані землі відійшли до володінь Батия, котрий у середині 40-х років XIII ст. заснував власну державу. Її терени простягалися від річок Іртиша й Чулими на сході до нижньої течії Дунаю на заході й складалася з 14 улусів. Держава поділялася на дві частини — праве й ліве крило. Ліве крило складали землі брата Батия (Південний Казахстан і Середня Азія — Синя Орда), всі інші належали безпосередньо ханату й його нащадкам — Біла Орда (Ак—Орда). Батий заклав підвалини державної структури орди, а також розбудував на р. Волзі столицю — Сарай-Бату (поблизу сучасної Астрахані), згодом столицю перенесли до Сарай-Берке (поблизу сучасного Волгограда). З другої половини XIV ст. за Білою Ордою закріплюється назва Золота Орда.

Руські князівства, потрапивши у васальну залежність до Золотої Орди, мали виплачувати данину й виставляти дружини в розпорядження хана. Вони також позбавлялися права укладати між собою політичні та військові союзи.

Вчитель організовує роботу з підручником, використовуючи самостійне читання пункту параграфу «Похід монголів на Захід і створення Золотої Орди» і заповненням схеми «Сфери, у яких виявлялося золотоординське ярмо», щоб охарактеризувати залежність Русі від Золотої Орди, а також показати вплив монголо-татар на соціально-економічний розвиток українських земель. (Смолій В. А., Степанков В. С. ст. 130).

Навесні 1241 р. київський князь Михайло Всеволодович зробив спробу утвердитись в Києві, але хан не визнав його володарем Київської землі. У 1243 році Батий проголосив старшим князем у Русі Ярослав Всеволодовича, котрий посідав володимиро-суздальський стіл. Після смерті князя його син, Олександр Невський, отримав від Орди ярлик «на Київ і всю Руську землю». Однак він також не поселився в Києві, і до його смерті в 1272 р. Київська земля лише формально входила до володінь володимиро-суздальського князя. Переяславська земля потрапила в більшу залежність від Орди; в неї не було навіть свого князя. Володарі Орди не допускали й відродження Чернігівського князівства, винищуючи тих князів, котрі намагалися проводити самостійну політику.

У занепаді перебували сільське господарство й торгівля. Не припинялися напади ординців, що спонукали значну частину населення південних районів переселятися в північні й західні. Так, у 1283 р. басак Ахмат своїми грабіжницькими діями розігнав чимало жителів Чернігівщини, що призвело до запустіння сіл, погіршення техніки обробітку землі, а відтак — занепаду зернового господарства й тваринництва. Для збирання податків монголи провели перепис на-

селення Чернігівщини, яке мало виплачувати данину, мито, плужне (податок від плуга), підводне, корм (перевезення й утримання ханських посланців).

**Сфери, у яких виявлялося
золотоординське ярмо**

Політична

Затвердження Ордою князів на престолах та видання їм ярликів на управління землями

Військова

Обов'язок руських князівств брати участь у воєних походах монголо-татар.

Економічна

Система податей і повинностей — данина, мито, плужне, підводне, корм. Данина збиралася як продуктами, так і грошми.

Робота з історичним словником.

Учні повинні занотувати визначення понять:

улус — назва удільних володінь нащадків Чингісхана.

баскак — намісник хана Золотої Орди в підвладних країнах, котрий проводив облік населення і збирання данини.

Золотоординське ярмо — влада монгольських феодалів, встановлена на загарбаних територіях інших держав, у тому числі і східнослов'янських князівств, XIII — XV ст.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО НА УРОЦІ.

Вчитель організовує закріплення знань за допомогою історичного диктанту, що проводиться в усній формі.

1. Войовничі племена, які прийшли з азійських степів на українські землі в XIII ст., — це ... (монголи).

2. Військо монголо-татар — це ... (орда).

3. Правителі монголо-татарських племен мали титул ... (хан)

4. Могутній правитель монголо-татар, перший великий хан це ... (Чингізхан).

5. Перша зустріч русичів із монголо-татарами відбулася на річці... (Калка).

6. В якому році руські князі зазнали поразки на річці Калка? (1223 рік)

7. Онук Чингізхана, який розорив багато руських міст... (Батий)

8. Оборonoю Києва керував... (Дмитро)

9. Хронологічні межі оборони Києва від монголо-татарського війська... (05 вересня — 06 грудня 1240

рік)

10. Збирачі данини на українських землях — (баскак).

11. Документ на право управління підвладними землями, який видавали татари руським князям, — це ... (ярлик).

12. Удільні князівства в Монгольській імперії називалися... (улусами).

Вчитель організовує закріплення знань за допомогою розв'язання хронологічних задач.

1. Рік битви на річці Калці (1223) + століття, у якому монголи напали на Русь (XIII) — перша цифра загальної кількості дворів, які залишилися в Києві після захоплення його монголами (200) + якого числа завершилася оборона Києва(6) = 1240.

Яка подія відбулася в 1240 р.?

2. Три останні цифри року, у якому монголи захопили Переяслав (1239) + приблизна кількість жителів, які залишилися в Києві після монгольської облоги (1000) — століття, у якому була заснована Золота Орда (XIII) — остання цифра кількості днів оборони Києва (93) = 1223.

Яка подія відбулася 1223 р.?

VI. ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ. ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ.

Узагальнююча розповідь.

Отже, на початку XIII століття татаро-монгольське військо вдерлося на територію Русі, перша зустріч руських Князів із завойовниками закінчилася цілковитою поразкою руських князів у битві на річці Калці у 1223 році, внаслідок неузгоджених дій між князями. А вже протягом осені 1237 — весни 1238 рр. руські землі зазнали спустошення від онука Чингісхана — Батия, було захоплено переяславське, чернігівське князівство, завойовано Крим. Восени 1240 року почалась оборона Києва, що тривала 93 дні і є символом волелюбності і незалежності духу руського народу. Залежність від Золотої Орди позбавила руські князівства можливостей самостійного політичного й економічного розвитку та помітно погіршила умови життя населення.

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ.

— Опрацювати параграф тексту підручника.

— Виконайте завдання на контурній карті «Монгольська навала на українські землі».

— Ви — київський ремісник учасник оборони Києва 1240 року. Складіть опис подій.

— Підготуйте сюжетні розповіді «Битва на річці Калці», «Оборона Києва».

— Підготуйте історичний портрет: Воєвода Дмитро — богатир землі Руської.